

FERENCZY KÁROLY

AZ ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNET-ELMÉLET KORSZERŰSÉGÉRŐL

Az építészettörténeti kérdésekkel foglalkozó konferencia gondolatébresztő referátumaihoz kapcsolódva nem tudom túltenni magam a Magyar Építőművész Szövetség egyik legutóbbi tervismertetésén elhangzott kérdésfelvetéseken. Ott ugyanis az egykori budai királyi palota szomszédságában, a Szt. György tér műemléki környezetébe kiírt tervpályázatról volt szó. A tervek zöme merész, új modern formákkal jelentkezett. Alkotóik és mások a nyílt színen és utána ilyen kérdéseket vetettek fel: „Mit értékelünk tulajdonképpen a múlt objektumaiban, a műemlékekben? Hogy képzeljük el a múlt és a jelen kapcsolatát? Egyáltalán lehetséges-e hangulati stb. igazodás, egyáltalán mihez kell igazodni? Talán a volt királyi palotához, ahhoz, amelyen az elmúlt évtizedekben olyan jellegű műemlékvédelmi munka folyt, hogy már-már a műemlékjegyzékből való törlésén kell gondolkodni? Elfogadható-e az a történelemszemlélet-értékelés, amely belső vagy külső kényszer szerint ítéli a múlt dokumentumait, az egyik helyen fenntartandónak, a másik helyen lebontandónak? Míg a királyi palotából úgy csinálunk kulturális központot, hogy a homlokzat kulisszája mögött mindent átépítünk-modernizálunk, miért kell a szomszédos Szt. György téri, semmivel sem történelmietlenebb, sőt, semmivel sem megviseltebb épületeket lebontani? Nem fogunk-e a lebontásra ítélt épületekkel is majd úgy járnunk, mint néhány már korábban lebontottal, amelyet most visszasírunk, mondván »milyen jó lenne, ha állna«. És mi kerül a lebontott épületek helyére? Mi indokolja, hogy a várban épüljön fel a cca 50 000 légm³-es néprajzi múzeum, ahelyett, hogy a néprajzot szülőföldjén, a tájmúzeumokban fejlesztenénk — ma, amikor rohamosan növekszik a gépkocsipark és százazrekkel az utazó idegenforgalom? Nem kell-e attól tartani, hogy a volt királyi rezidenciából alakuló »kultúra vára«-ban forrongó kulturális szemléletünkben a kelleténél több retrográd vonás fog kicsapódni?»

Azt hiszem, az elhangzott-felmerült kételyekből már ennyi eléggé érzékelteti az építészet-történet, -elmélet, a műemlékvédelem, a szakmai szemlélet bonyolult helyzetét. Úgy látszik, mintha elméletileg kevésbé tudnánk irányítani azt a hatalmas változást, amely épp korunkban és felgyorsulva a szocializmust építve jelentkezik.

Sajnos a szaktörténet-tudomány és a gyakorló építészet kapcsolatának meglazulását, sőt itt-ott már-már elszakadását, nemcsak a MÉSZ vita érzékelteti, hanem ez tükröződik a tudományág művelésében és oktatásában is. Miközben a világ építésze egyre mérnökibbé, műszakibbá, természet-tudományosabbá válik, egyre jobban összefonódik a társadalomtudományok-

kal, az építészettörténet sokfajta visszahúzó erővel küzd. Miközben a világ építészete rohamosan internacionálódik, az építészettörténet a kelleténél több erőt áldoz a nemzeti sajátosságok és szűkebb-tágabb környező kultúrkörök-hatások tanulmányozására. Miközben az építészettörténet művelői egyre termékenyebben dolgoznak, a tudományág tömegbázisa csökken. Az építészettörténet intézményes kutatása, művelése az egyetem és műemlékvédelem területére folyik. Ott a didaktika, itt a régi épületek fenntartásának praktikuma vezérli a dolgokat. Olyan hely és olyan kutatás, mely közvetlenül a gyakorlathoz, az élethez, a mindennapi építéshez, a tudomány és a gyakorlat közvetlen kapcsolatára és perspektívájára épülne, lényegében nincs.

A tantervreformok megállapítása szerint a 8 féleven át tanított lexikális ismeret- és adathalmazból a legtöbb nem marad meg a hallgatók tudatában. Az építészettörténet anyaga nincs a mai építészeti feladatok szempontjából súlyozva és fontos elveire tömörítve: Egy rövid pillantás a szaktárgy oktatástörténetére, s máris az a látszat, hogy az építészettörténet jelentősége némi időleges vissza-vissza terjeszkedés ellenére, fokozatosan összezsugorodik.

A referátum felveti a szakirodalom belterjessé válásának veszélyét, és mindnyájunkban felmerült a szakmaféltés: vajon építészettörténetünk hazai művelése konform-e azzal az anyaggal, mely hajdani létrejöttének pillanatában az akkori politikai államalakulati viszonyok közben sokkal internacionálisabb volt, mint ma, és ezen túlmenően szervesen kapcsolódik-e a korszerű világnézethez, a modern építészethez, mely sokkal internacionálisabb, forradalmibb, semhogy a hagyományos, országok, stílus, művészi értékelés stb. szerinti felfogásban segítő élenjáró elméletre találhatna. A referátum is megállapítja, hogy a nemzetek szerinti tárgyalás aligha szolgál társadalmi rendszerünk fejlesztésére, sőt mindinkább a továbbfejlődés akadályozója.

Levonhatjuk-e mindebből azt a következtetést: hogy szaktudományunkban komoly nehézségek mutatkoznak?

Ha csak arra, a Dercsényi referátumában is felemlített tényre gondolunk, hogy az építészettörténeti kutatómunka mennyiségre, tudományos igényességre, módszerességre nézve magasan felette áll a háború előttinek, és arra a széleskörű anyaggyűjtésre, publikációra gondolunk, amellyel a kutatók fiókjaitól a könyvespolcokig találkozunk, a topografikus anyaggyűjtésekre, a monografikus feldolgozásokra, aggályaink mintha alaptalannak látszanának. Ha azonban újra és újra tudományágunk és a gyakorlat kapcsolatára tereljük figyelmünket, akkor úgy látjuk, mégis csak valami baj van. Lehetséges-e, hogy az építészettörténet lendületes fejlődése közben a gyakorlat még lendületesebben halad előre, és így minden erőfeszítés dacára a tudomány és az élenjáró gyakorlat közti távolság egyre nő. Meggyőződésem, hogy ez sajnos így van: építészettörténetünk-elméletünk és szemléletünk nem irányítója, hanem függvénye gyakorlati munkánknak.

Miből adódnak a nehézségek?

Mindenekelőtt a polgári szemlélet öncélúvá válásából. Az öncélúvá válás történelmi fejlődés következménye. A XIX. században ugyanis a kialakuló, ill. tudományággá emelkedő építészettörténet a napi gyakorlat közvetlen igényéből fakadt. Az eklektikus építészet előképgyűjteménye, formatára volt. Az építészettörténet mint tudomány közvetlen segítséget nyújtott a tervező-gyakorló építész munkájához. A XX. században azonban a modern alkotómódszer megjelenésével a közvetlen előképszolgáltatás fölöslegessé, sőt károsá vált. Az építészettörténet hagyományos felfogása szembekerült a

modern építészet törekvésével, mint tudomány elszakadt az élenjáró gyakorlattól, nem volt képes irányt mutatni, nem szolgálta a fejlődés célját. Célja beszűkült, maga-magáért fejlődő tudománnyá vált. A tovább élő öncélúság bármilyen burkolt formában jelentkezett, mindig öncélúság maradt. Sajnos, ez a jelenség napjainkig kísért. Az 1950-es „szoc-rel” években az építészettörténet azáltal került előtérbe, hogy egy retrográd gyakorlat számára segített átplántálni az elagott klasszikus-romantikus formákat. Ma pedig azért kerül hátrányosabb helyzetbe, mert praktícizmusba torkolló öncélúságát most ellene fordítva, szemére hányják, hogy nem tud közvetlen rajzasztali segítséget nyújtani. A korszerűtlen építészettörténet bárhol akar kibújni, mindenütt saját korlátaiba ütközik.

Hol és hogyan jelentkeztek ezek a korlátok?

A korszerűtlen építészettörténet általában anyaggyűjtését, vizsgálódását, értékelését jóval a mai kor előtt lezárta, mondván: nincs meg a kellő történelmi távlatra ahhoz, hogy megfelelően kiválasztani, minősíteni tudjon. Ezáltal mesterségesen légüres tért teremtett a ma és a múlt között, megszakította az építészettörténet kontinuitását. Lehet-e ezek után csodálkozni, ha ez a fajta építészettörténet képtelen volt irányítani az építészet fejlődését, tanácstalanul állt a dolgok alakulásával, gyakorlatával szemben, sőt visszahúzó erőként szerepelt.

Kimutatható, hogy az eklekticizmus XX. századi továbbélését a stílusforma-kincsen rágódó, azt a szakmai biztonság és beavatottság fölényével publikáló maradi építészet károsan elősegítette. A polgári építészettörténet fékezte a modern alkotómódszer térhódítását. Mindez közvetlenül következett a szellemtörténeti felfogásából: mindenekelőtt múltbafelejtkezett ízléséből, a mindenben valami művészi, eszmeiséget kereső mivoltából. A korszerűtlen építészet-művészet-szemlélet értetlenül, sőt ellenségesen szemben állt a technika korszakának rohamos gépesedésével, figyelmen kívül hagyta a gazdasági, szociális, a társadalmi stb. tényezőket, sterilen megtartva humán kulturális beállítottságát; a formális összefüggések felszínes csoportosítását, a stílusösszetartozás, a szépségesztétika elsődleges fontosságát. Ez a szemlélet az építészet misztifikálásához, az építészettörténet tudatformáló erejének helytelen értelmezéséhez, ahhoz a fajta felfogáshoz vezetett, mely az építészet történetében elsődlegesen a stílus-formák, mesternevek, évszámok, kulturális párhuzamok közé ágyazott művészeti képeskönyvet látott és az építészet történet művelésének célját a pozitív ízlésformálás-nevelésben jelölte meg.

A nemzeti építészettörténetek nacionalista elfogultsággal múltjuk alkotásait felnagyítva, torzítva helyezték előtérbe. Az egyetemes európai építészettörténetek a kultúrösszetartozás léptéktorzításával figyelmen kívül hagyták más világrészek fejlődését, mondván: csak azzal foglalkozunk, ami részt vett az európai kultúra fejlődésében. E fölényes doktrína mellett nem igen törekedtek arra, hogy komolyan észrevegycék azt a legújabbkori áramlatot amely az egyes nemzetek, földrészek kultúráját világkultúrává kezdi összeötvözni. A stílusteremtő országok számára érdektelen volt az átvevő országok, területek építészettörténete. Az átvevő országok nemzeti építészetét méltatlannak találta a népi építészetrel való foglalkozást stb.

Ez a bonyolult kölesönös kirekesztés, tudomásul nem vétel, lehetetlenné tette az egyetemes világépítészettörténet kimunkálását, az átfogó egyetemes elvek kidolgozását.

Ahhoz, hogy a szaktudományág és a gyakorlat között új kapcsolat alakulhasson ki, meggyőződés szerint az építészettörténet egész ismeretanyagát fel kell frissíteni, egész szemléletét át kell értékelni és a tudományágak olyan kapcsolatrendszerét kell kiépíteni, amelyen keresztül az építészettörténet anyaga korszerű elméletté, termelőerővé válhat.

Az építészet (történet) céljáról, feladatának határaitól, szemléletéről és ismeretanyagáról vetnék fel kérdéseket.

A modern alkotómódszert a kommunista világnézet alkotó részének vallom. Ez a módszer biztosítja az ipari és a társadalmi forradalom alkotó szintézisét. Ez a korszerű szintézis közvetlenül a technika és a társadalmi igény haladásától függ és csak közvetve a formai (művészi) szemlélet fejlettségétől. A modern alkotómódszer tisztázta alapvető magatartását; a hagyományos kézműipar oldaláról a technikai forradalom oldalára állt, a stílusformákkal-díszítésekkel szemben a korszerű tárgyiasságot hirdette meg, akadálytalan kibontakozását, szociális célkitűzésének valóraváltását az új osztály nélküli társadalomtól várja. A modern alkotómódszer minden izmus elnevezésű irányzatnál korszerűbb és minőségileg magasabb fok.

A modern alkotómódszer egyik megjelenési módja, egyik alkalmazási területe a modern építészet. A modern építészet az osztálytársadalmakhoz kötött stílusépítészet történelmi felhalmozódása után minőségi ugrásként jelenik meg az építészet történetében.

Fussuk végig gondolatban ezt a fejlődésmenetet. Vácoljuk fel — az átörökölt csoportosításokat figyelembe véve — az európai építőművészeti stílusokat, az idő és a tér koordinátájára. Megállapíthatjuk, hogy miközben az új és újabb stílusok egyre gyorsuló ütemben változtak, közben egyre nagyobb földrészeket terjedtek el. Az erősebb, mozgékonyabb európai stílusáramlatok fokozatosan kiterjedtek az ősi elnehezült kultúrájú területekre, mivel ott a helyi adottságok az ősi táji és nemzeti formák alakító szerepe egyre nehezkesebbé vált. A XIX. századvégre és a századfordulóra jellemző európai eklektika szinte a világ minden civilizálódó területére betört. A stílusformakincs századunkra már világméretben uniformizálta az öt kontinens építészetét. Ez a fajta stílus-uniformizálódás azonban a legteljesebb formalizmus. Végéig feszült ellentmondás keletkezett a történelmi időben helyi sajátosságként kialakult egyes stílusok és azok világméretű, tehát más helyen, más körülmények között történt alkalmazása miatt. A mágikus kultikus ősidők homályából kifejlődött és abból minden terhet magával cipelő művészi stílusok, a tudomány, a technika századában a szocialista forradalmak előestéjén életképtelenné váltak. Olyan építészet szükségessége merült fel, amely az internacionális igényeket a kor színvonalán meg tudja oldani. Így született meg a modern, a tudományos építészet, amely már nem stílus, ill. pontosabban, amilyen mértékben el tud távolodni az osztálytársadalomtól és gondolkozásmódjától, oly mértékben nem lesz az. Az igazi modern építészet szemben áll a stílusépítészet antidemokratikus, individualista stb. jellegével. A modern alkotómódszer felráz a megszokás kábultságából, mert rádöbbsen a stílusok behízsgó formáival leplezett társadalmi igazságtalanságokra, termelési-gazdasági anarchiára, szellemi elnyomásra. A modern építészet összetetallozódik a haladó világnézettel, melynek legalapvetőbb igénye a demokratizálódás, kommunizálódás, legjellemzőbb eszköze a tudomány, a technika, a legélenjáróbb módszere a kollektívizálódás, a dolgok rendezése. A modern építészet egyenesen igényli a tudatos, a tervszerű alkotást, egyenesen paran-

csolja a termelés és a fogyasztás közötti ésszerű viszonyok megteremtését, olyan eszméket fejleszt és vár, amelyek az élet által felvetett kérdésekre tudományos választ tudnak adni. A modern haladó törekvés a nemzeti tradíció fölé helyezi az általánost, az egyetemet, az internacionálist. A modern funkcionális, konstruktív építészeti világméreteken belül uniformizálódott, mert a legélenjáróbb nemzetközi gépipari technika felhasználójává lett. A gépipari tömegtermelés formálása egyre teljesebb mértékben mellőzi azt a kisszerű hagyományos nemzeti formakincset, amely még egy primitív kézműves jellegű, fejletlen technikájú és korlátolt szemléletű világból fakadt.

A modern alkotómódszer, szemléletmód megjelenése óta az ízlésfejlés, a világról alakuló „kép” elsősorban nem a művészet hagyományos alkotásain iskoláزدik, hanem azt a tudomány, a tudományra épülő ipari gyakorlat, a higiéné stb. pallérozza. A modern építészeti az ipari fejlettség, a társadalmi struktúra és nem a nemzeti kultúra függvénye. Kimutatható, hogy a modern építészeti matematizálódik, hogy az arany metszések a modulok, a mindenféle fiktív arányösszefüggések helyébe a kottázott méretek, a méretkoordináció, a szabványosítás, a tipizálás lép. Kimutatható, hogy a modern építészeti materializálódik, hogy az architektonikus és művészeti díszítőformák tervezésének helyét a mérnöki konstruálás, a szerkesztés, a statikai számítás foglalja el. A hagyományos mechanikus tér-tömegkapcsolást, a teatrális szimmetrikus felépítést egyre inkább a funkcionális tér-tömeg szervezés, rendezés váltja fel. A modern építészeti számára a stiláris formai kérdéseknél sokkal de sokkal döntőbb tényezővé vált a korszerű anyagi-műszaki bázis, a technika, technológia felhasználása és fejlesztése, a szociológia, a pszichológia tanulmányozása, a telepítés-földrajz, a klimatológia, a település-egészségtan, a telepítés; az összes alap és kiegészítő tudományág.

A modern építészeti megjelenése azonban nemcsak minőségileg teremt új fokot, hanem új viszonylatot létesít. Korunkban minden eddigetől eltérő módon kell értékelni az építészeti a világban betöltött szerepét, az építészeti és a társadalom kapcsolatát.

A világot régen a helyhez kötött tárgyak, a domináló tájjelleg, a statikus világkép, a lassú, beszűkült fejlődés jellemezte. E világban az építészeti reprezentáns szerepet töltött be, fölérendeltségi viszonylatban állt az anyagi javak minden más termelési ágával szemben. Az egyén és a társadalom legnagyobb erőfeszítése, az anyagi és szellemi erők koncentrációja, a legtöbb pénz, a legtöbb munka, a legtöbb gondolat az építészeti öltött testet. Az épületekkel ötvöződött össze a képzőművészet minden ága, a kézműipar legtöbb terméke. Az ingatlan jelentette a legfőbb vagyoni értéket, az emberi vágyak célját.

Azóta a világ döntően megváltozott. Az alig egy évszázadra visszatekintő elektromossággal, gépiparral, vízi-szárazföldi, a légi közlekedéssel a helyváltoztatás szédületes fejlődésnek indult és ma már kozmikus sebességgel száguld. Elterjedtek a gépek és bevonultak mindennapi életünk minden termelő, cselekvő percébe. Az élet minden vonatkozásában a magasabbrendű és az egyre magasabbrendű mozgásformák terjednek el. A mozgás elsődleges fontosságúvá, döntő tényezővé vált. A dinamikus világkép megjelenésével megindult a táguló, a robbanékony, a hatványozott fejlődés korszaka. A gépek, a gépesített eszközök megjelenésével az építészeti hegemoniája megszűnt, sőt egy, még napjainkig is tartó időszakban azokkal szemben alárendelt viszony-

latba került. A tradíciók béklyójába kötött, a hagyományos művészi-stiláris szemlélettől leterhelt, elaggott eklektikus építészet nem tudott lépést tartani az ipari forradalom friss lendületével. A művészet álarcába bújva rettegve nézte a technika eluralkodását, kérelmelhetetlen gyakorlatiasságát, anyagias logikáját. A szembenállás a technika kirekesztése miatt az építészet egyre inkább elmaradt a kor színvonalától. Az emberek mindennapi állandó környezete, lakása, hivatala, munkahelye, pl. a gyáripari termelési eszközök, a közlekedési, híradási, hadiipari stb. eszközökhöz viszonyítva egyre kezdetlegesebbnek tűnt. Ennek a tarthatatlan állapotnak a megszüntetéséért jött létre az előítéletekkel szembenálló forradalmi modern építészet. Az építészet kettévált: a statikus világképhez kötött hagyományos régi és a dinamikus világképpel fejlődő új építészetté. Az építészet is részesévé vált annak a forrongásnak, mely korszakunkat jellemzi; a régi agonizálásának és az új vajúdasának.

Feladatunk beérlelni, felzárkóztatni mindazt, ami a fejlődésben elmaradt. Olyan lehetőséget teremteni, amelyen kiépülhet a mindenoldalú, egyenletes, harmonikus továbbfejlődés.

Mit jelent ez az építészetben?

Először is tudomásul kellene venni azt, hogy az építészet fölrendelt kiváltságos „művészi” helyzete megszűnt. Az építészetnek nincs több tudatformáló ereje, mint egy űrrakétának vagy televíziós készüléknek. Az építészet minden fokon és szinten építészet és nem hagyományos értelemben vett „művészet”. De ugyanakkor az építészetet fel kell szabadítani mindenfajta alárendeltségtől is. A stabil és mobil, az ingatlan és ingó tárgyak között semmiféle alá- vagy föléértékelés nem lehet, csak egymásmellettség. A korszerű modern építészet nem több, de nem is kevesebb az ipar többi termékénél, de ezt a korszerűséget a régi szemlélet és gyakorlat leküzdésével kell megteremteni. Az építészet korszerűségét csak úgy biztosíthatja, ha felszámolja a statikus világkép visszahúzó maradványait, összes esztétikai ballasztjaival együtt, ha a legszorosabban összefonódik a géppel, a gépkorszakkal — a gép-termelés-től a gépesített berendezésig —, ha a dinamikus világkép-életforma funkcióit szolgálja ki. Az építészet csak úgy zárkozhat fel a gép, a gépi termelés színvonaláig, ha az építmények korszerű gyártásán, a tér-tömegalakításán, fejlesztésén túl vállalja az élet minden vonatkozásának térbeli tervezését, rendezését, szervezését, irányítását, ha összefogja az életkörülmények és életfolyamatok tervezését, ha kézben tartja a településtervezéstől az ország rendezéséig terjedő feladatokat.

Minél átfogóbb módon szemléljük az építészet történetét, annál jelentősebb elméleti igazsághoz juthatunk. Talán mélyebb és elvibb összefüggés tükröződik abban a felismerésben, hogy a fejlődés osztály nélküli kommunista szintjén újból, de már magasabb fokon megjelenik az őskommunizmusra jellemző organikus fejlődésmenet. Ebbe az irányba mutat a legfejlettebb modern alkotómódszer és gyakorlat. — Más összefüggésben a mechanikus építészet a fejlődés „analitikus”, míg az organikus építészet a fejlődés „szintézis” útját képviseli. — Természetesen a fejlődés ellentmondásos jellegével. Az új-organikus fejlődésmenetben úgy tartom tudatosan értékelhető pl. a szecesszió, mint az új-organikus építészet embrionális felbukkanása, sőt a modern építészet „skatulyaházai”, ahol a mértani idomok kubusok merev alkalmazásában gyakorlati lépést látok a mechanikus építészet betetőzésére, a magasabb rendű összefüggések tapasztalati megkeresésére.

Felfogásom jobb megértéséért utalnék kísérleti építészettörténeti felosztásomra. A felosztás lényege, hogy a történelmi építészetet a lakásépítészet történetének tekintem. Eszerint

1. Az őskommunizmusnak a hajléképítészet
2. az osztálytársadalomnak a várépítészet
4. a kommunista társadalomnak a telepítés-építészet

felel meg.

A hajléképítészet korát elsődlegesen: A természet elleni védelem, a természet adott formációiba való betelepedés, a természethez ösztönösen — fel tudatosan kapcsolódó alkalmazkodás, a természettől való alacsonyabb fokú elszakadás jellemezte.

A városépítészet korát alapvetően: Az ember ember elleni küzdelem döntő szemponttá válása egyidejűleg a természettől való magasabbfokú elszakadás határozta meg.

A telepítés-építészet korában: Megszűnik az ember ember elleni nyers küzdelméből fakadt megnyilvánulás, kialakul a természet erőit tudatosan felhasználó, átalakító, a természettel egyre harmonikusabb viszonyba lépő építészet. Ebben a korszakban már nem a kisléptékű, elsődleges természeti adottságokhoz igazodik az építészet. Az építészeti objektumok nem települnek, mint korábban, amikor az első lerakott ház után minden további épület már egyre kiszámíthatatlanabban, sok megkötöttségtől terhelten, tehetetlenül alakult tovább, nem az egyesből áll össze valamilyen egésszé, hanem fordítva, az építményeket az egyre nagyobb rendszerekből, az egészből, az összefüggésekből kiindulva, tervszerűen, tudatosan telepítik. — A telepítésépítészet korában elhalnak az irracionális épületfajták (templomok, kultikus-, dísz-létesítmények), a nívó különbségek (putrik, paloták), helyettük döntő szerepet kapnak a reális lakó-, ipari, technikai stb. épületfajták.

Kérdésselvetésemben már eddig sem akartam elkerülni egy alapvető kétely érintését és megválaszolását: építészeti kultúráról vagy építészeti civilizációról van-e szó a modern építészetben? Nézeteimmel a civilizáció pártján állok.

A forradalmi fejlődés teljes kibontakozását csak a kultúra teljes átértékelésétől várhatjuk.

Indokaimat a világtörténelem fejlődéstendenciáiban látom. Az emberiség történelmi felfrissülése mindig egybeesett a helyhezkött tradíciók felszámolásával, a kultúrák megváltozásával. Közismert tény, hogy a történelem hajnalán Egyiptomban, Mezopotámiában, Kínában, Afrikában, Ázsiában alakultak ki a legfejlettebb kultúrák, de helyhezkött megmerevedtek, és a legújabb időkig e területeket a gazdaságilag, a társadalmilag évezredekkel elmaradt stagnáló állapot, a megrekedt, elnehezült kultúrák jellemezték. A történelem újabb fejlődése során a régi lakhelyükről áttelepült népvándorlók kialakították a fejlődés új irányító területét, a kultúra magasabbrendű fejlődésformáját: az európai kultúrát. Az európai kultúra új magasabbrendű élet-körülmény korszakát hozta az emberiségnek. De a történelem elérkezett az európai kultúra alkonyához is. Az Európából Észak-Amerikába vándorolt „gyökértelen” tömegek az ezeréves európai kultúrkörből kiszakadva, az Egyesült Államokban az európainál magasabb fokú fejlődést, jólétet, civilizációs szintet értek el. (Civilizáció = városi kultúra.) Az osztálytársadalmak időszakában a kultúrák súlypontja más-más területre tolódott át, miközben

hatásuk egyre külterjesebbé vált. A szocializmus hajnalán, a hihetetlen arányú városiasodás, technikai fejlődés közepette, a kultúra kettévált; az osztálytársadalom erősítését célzó maradi és felszámolását elősegítő haladó irányzatra. A szocializmus növekvő világrendszeré válásával egyre szembeötlőbben bebizonyosodik, hogy a polgári kultúra világa lejárt. Miként korábban, úgy most az új szocialista kultúra sem nélkülözi azt a rugót, mely a helyváltoztatásból, a városiasodásból, a tradícióktól mentesebb elnyomott rétegek (proletárok, falusiak) felszínre kerüléséből, át- és átköltöztetéséből adódik. A szocializmus sietteti azt az új népvándorlást, amely a faluból a városba, a régi rossz lakásokból az újabb, jobb lakásokba és majd a kommunizmusban a városnál is fejlettebb új településekbe fog irányulni. A történelem azt látszik igazolni, hogy az emberiség kulturális felfrissülése csak helyváltoztatással, csak a tradíciók és konvenciók felszámolásával, csak forradalmi módon következhet be. A fejlődéstörténet azt mutatja, hogy a tájkultúrák felszívódtak a nemzeti kultúrákba, a nemzeti kultúrák a világkultúrába, a kultúra a civilizációba (városi kultúra).

*

A továbbiakban arra utalnék, hogyan képzelem el a korszerűbb építészettörténet kimunkálását, továbbfejlesztését. Vessük fel mindjárt az első kérdést. Hogyan képzelhető el az építészettörténet-tudomány és a modern építészet kölcsönhatása, amikor a modern alkotómódszer a legteljesebb szembefordulást hirdeti meg a múlttal, amikor a stílusok, izmusok kora lejárt, amikor „a díszítés merénylet lett az ízlés ellen” stb.?

Csakis dialektikusan, azaz ellentétben és egységben egyszerre. Ellentétben; hiszen a modern építészet minőségileg más, magasabb fok, mint a hagyományos stílus-építészet, ugyanakkor egységben, hiszen mindkét fejlődési fok az egységes építészettörténet része. Mit jelent ez? Először is azt, hogy a két építészet között nincs felszínes kapcsolat. A gépipari, gyáripari modern építészet nem pusztán mennyiségi fokozása a kézműipari hagyományos építészetnek. A tervszerű modern építészet szemben áll a hagyományos építészet alapvető törekvéseivel, elveti az osztálytársadalomhoz kötött jegyeit. A tudományos modern építészetnek ezt az elvetést, szembeszállást azonban nem ösztönösen, hanem tudatosan megalapozottan kell megoldania. Ehhez a tudatos állásfoglaláshoz nélkülözhetetlen a hagyományos építészet beható ismerete, törvényszerűségeinek feltárása, tanulságainak levonása, sőt élményének felhasználása, dokumentum-értékének kimerítése. Nincs tehát semmiféle ellentmondás abban, hogy miközben a gyakorló építészet egyre radikálisabb módon elszakad a múlttól, ugyanakkor elméletileg egyre behatóbban kutatja a múltat. A modern szemlélet vizsgálja a múltat, mégpedig keletkezési kora és mai értékelésünk összefüggésében. Megállapítja reális és irreális, pozitív és negatív tanulság-értékeit és ismeretanyagként feldolgozza. E tudományos „érdeklődés” mellett gyakorlatilag is hasznosítja azt, ami a műemlékekből még hasznosítható. A modern szemlélet történelmi dokumentumértéket lát a múlt fennmaradt alkotásaiban, ezért mind anyagi valóságukban, mind tudományos feldolgozásukon keresztül védelemben részesíti azokat.

A múlt lehatárolása és szelektálása az építészettörténet ismeretanyaga szempontjából azonban nem jelenthet semmiféle önkényes kirekesztést, szubjektív előítéletet. Az építészettörténet ismeretanyagának arra kell törekednie, hogy minél részletesebben és teljesebben felölelje az építészettörténet

egészét. Ezt az általános anyagot kell azután a korszerű építészet szemlélet alapján kritikailag értékelni, azaz megállapítani a negatív és pozitív előjelű tanulságokat, az általános törvényszerűségeket.

A szocialista építészettörténet megteremtését elősegítő egyik feladat: megkeresni a mai korszerű fejlődés elő példáit és ellenpéldáit, azaz a pozitív és negatív tanulságokat. Ebből a szemszögből az osztálytársadalom építészettörténetének summája ellenpéldának tekinthető. Ellenpéldának, mégpedig tartalmilag és formailag egyaránt. Az osztálytársadalom építészetéhez ugyanis az általános anyagi-műszaki szellemi haladásnál jellemzőbb módon, a „természetellenes” osztálytagozódást, a vagyoni, hatalmi, a szellemi különbséget, a kizárást, az ellentétet, tehát a legmélyebb tartalmi viszonyok testetöltött megnyilvánulását lehet értékelni. Az osztálytársadalmak stílusformái szembeötlően bizonyítják e fonák tartalmak felszíni tükröződését. Bizonyítják, hogy a díszítés, a szépítés a kezdetleges technikai, a primitív szemlélet velejárója.

Az a véleményem, hogy az osztálytársadalom ellenpéldájával szemben az őskommunizmus építészetét előpéldaként lehet felfogni. Úgy vélem, hogy az építészet tudományos előrelátásához jelentős pozitív tanulságot nyújthat az őskommunizmus építészetének, anyagi fejlettségének, szellemi kultúrájának vizsgálata, inspirációs erőként történő felidézése, hisz benne új törekvésünk sok vonása embrionális formában felfedezhető. Épp ezért nem kell és nem lehet véletlenné tartani a korunkban jelentkező ún. neoprimitív törekvéseket. — A közismert példákon túl az absztrakciót, a pantomimot, a szabad természetben (fürdés, napozás) tartózkodást stb., mert ezek a jelenségek egy magasabb fokon történő visszatérést jelentenek az alacsonyabb fokú jelenségekhez. Az őskommunizmus dolgainak, jelenségeinek, viszonyainak vizsgálata, nemcsak az osztály nélküli társadalom, az emberi kapcsolatok, a család, a magántulajdon, az állam keletkezésének és elhalásának, átalakulásának dialektikus folyamatára mutat rá, hanem mindennek építészeti vetületére; az építészet megváltoztatásának lehetőségére és irányítására is.

Természetesen helytelen lenne akár az osztálytársadalom, akár az őskommunizmus minden építészeti megnyilvánulását, ellentmondás nélküli egységként mereven, csak a negatív vagy csak a pozitív zsákba varrni. Az építészettörténet se nem merev egység, se nem merev ellentét, hanem a különböző szinten más-más viszonylatban jelentkező roppant sokféleség. Az építészet minden korszakát a bonyolult kölcsönhatások, a hosszabb-rövidebb ideig állandó-változó, fejlődő, elhaló törekvések, alakítások jellemzik. Az építészet minden korszakában pl. a reális szükségletek keveredtek az irreális fikciókkal, a materialista építészeti kívánságok az idealista óhajok kielégítésével. Ami a történelem egy bizonyos korszakában realitásnak hatott, az a fejlődés magasabb fokán irrealitássá változhat. A dolgok nagy átértékelésére éppen korunk szolgáltat számtalan példát. Mert míg a lakóház bármilyen változó formában jelentkezik is, az örök materiális életszükségletek közé tartozik, addig az istenháza az idealizmus kísérő jelensége, és mint ilyent az idealizmus felszámolásával eltűnő történelmi tévedésnek tartjuk. A kultuszépületek mai megítélésünk szerint irrealitások. Ugyanakkor azonban a kultuszépületek viszonylagos kötetlenségükkel olyan szabad alkotó lehetőséget biztosítottak, amelyben az építészeti szerkesztés, formálás, a szakma technikai, művészi stb. oldala a legmerészebben fejlődhetett. De, hogy a hagyományos építészetben mindennek ellenére teljes ökonómia nem alakulhatott ki, azt jól érzékelteti, ha a technikai, művészi haladást összevetjük pl. a gazdaságossággal. A törté-

nelmi építészetben ugyanis a művészi fejlődés a gazdaságosság, a termelt javak felhasználása stb. szempontjából a legkedvezőtlenebb képet mutatja. A stílusépítészet korában a jó és szép és az olcsó nem erősítették egymást, hanem szemben álltak egymással.

Az irreális építmények, formák negatív jelenségnek számítanak, viszont pl. a lakóházak a reális építmények, a pozitív jelenségek közé tartoznak. Ennek ellenére a hagyományos építészet reális alkotásai nem jelenthetnek a ma építésze számára közvetlen felhasználható, átvehető előképet, ún. „haladó hagyományt”, hanem csak egy minőségi ugráson keresztül továbbfejleszhető életszükségleti igényt. Mindezek alapján a pozitív és negatív érték a modern építészet számára csak annyit jelent, hogy szemléletében a szükségést különválasztja szükségtelentől, azaz materialista módon gondolkodik: a lét elsődlegességét hirdeti, és minden tudati felépítményi jelenséget csak akkor fogad el, ha az erősíti a lét szükségletének kielégítését.

A szaktudomány fejlődését mindenekelőtt ismeretanyagának kiterjesztését segítheti elő. Milyen új ismeretanyag felvételére és milyen csoportosítására gondolok itt?

Az építészettörténetnek a hagyományos építészet és építés teljes anyagával kell foglalkoznia. Feadatkörébe tartozik a szakmai tárgyak szerkezeti (anyagtan, szerkezettan, statika), kivitelezési (építéstechnológia, építés-szervezés), az alaptárgyak (ábrázoló-mértan, rajz, formatan), a tervezés stb. hagyományos anyagának átvétele és a történettudományokkal, szociológiával, pszichológiával stb. való kapcsolata és feldolgozása. Az ismeretanyag ilyen jellegű bővítése már önmagában biztosítja az építészettörténet bizonyos materializálódását.

Szaktudományágunk korszerűsítéséről elmélkedve vethetjük fel azt a másik kérdést: Milyen arányban, fontossági sorrendben kell foglalkoznunk a nemzeti, ill. nemzetközi építészettörténettel? Megelégedhetünk-e azzal, hogy az egyre belterjesebbé váló építészettörténet-tudományunkat feloldjuk egy közép-európai koncepcióban vagy sem?

A kérdés eldöntéséhez kiindulásul vizsgáljuk meg pl. az építészettörténet és a hazai műemlékvédelem, ill. az építészettörténet és a gyakorló építészet kapcsolatát.

Műemlékvédelmünk feladata a mai politikai határaink között található emlékanyag védelme, tudományos feldolgozása, propagálása. Miből áll ez a minden korban helyivé, magyarrá színezett anyag? Kelta várból, római amfiteátrumból, avar gyűrűből, árpádkori templomból, anjoukori várból, török dzsámiból, árpádkori templomból, az osztrák erődökből stb. és máris benn vagyunk a probléma közepében. E műemlékállomány védelmében a segédtudományként jelentkező építészettörténet csak akkor nyújthat hathatós támogatást, ha a szükséges tárgyismerettel rendelkezik. Ehhez pedig a kelta építészettől az osztrák építészig terjedő anyag történeti feldolgozására van szükség, mégpedig nemcsak másodlagos elterjedési, hanem elsődleges keletkezési területükön is. Hazai műemlékállományunk szempontjából ez különösen fontos, hiszen közismert, hogy műemlékeink zöme szekunder jellegű és még ezek is sokszor alig felismerhető romok. Ahhoz tehát, hogy ezt az anyagot eredeti funkciójában rekonstruálhassuk, felmérhessük, nem nélkülözhetjük a nemzetközi primer és jó állapotban fennmaradt emlékanyagot. Műemlékvédelmünknek gyakorlatból szüksége van a hazainál, sőt a közép-európainál is tágabb egyetemes építészettörténet ismeretére.

De az egyetemes építészettörténet elsődlegességét sokkal fontosabb igények sürgetik. Sürgeti az a kívánság, hogy felszámoljuk viszonylagos elmaradottságunkat, hogy szilárdabb elméleti alapot teremtsünk korszerű törekvéseink; a modern tárgyalás, a modern építészet számára.

A referátum Közép-Európa fogalmán azokat a területeket érti, „melyeket a nagy nemzetközi stílusáramlatok áthatottak ugyan, de inkább felvevői, továbbfejlesztői, mint autochton kitermelői voltak a nagy stílusorszakoknak”. Ahogy ez igaz a formai (stílus) kérdésekre, úgy igaz a társadalmi kérdésekre. Mindez nem más, mint az építészetben kifejeződő sajátos történelmi körülményeinkből származó „elmaradottság”. A szocialista országok pedig pont ezt az elmaradottságot óhajtják felszámolni, amely történelmi múltjukban rájuk nehezedett és többek között építészeti objektumaikban is materializálódott. A szocialista országok fejlődését, világ-élre törését múltjuk tiszteletben tartása és védelme közben csak az biztosíthatja, ha legkorszerűbb, leghaladóbb szemlélet, technika stb. átvevői és egyre intenzívebb irányítói lesznek. Ez az, amiről napjainkban annyi szó esik: a korszerű, a modern térhódítása. Ez a korszerűsödés az építészettörténet tudományágára is kötelező és véleményem szerint ezt segítheti elő az egyetemes építészettörténet előtérbe helyezése.

Az egyetemes építészettörténet olyan nemzetek, határok, kultúrkörök felett álló kérdés, amelynek kimunkálására mindenkinek — tartozék bármely nemzethez — joga lehet.

Ahhoz, hogy tudományunkból a korszerűtlen vonásokat kigyomlálhassuk, hogy az építészettörténeti tudományt a lehető legkorszerűbbé tehessek, több alapvető felismerés szükséges.

A korszerű építészettörténettől bonyolult feladatok egyidejű, de különbözőképpen súlyozott megoldását kívánjuk. Be kell töltenie a szaktudomány szerepét, azaz gyűjteni, csoportosítani kell az adatokat, felszámolva a korszerűtlen irányzatok főhibáit, a pozitívizmust és a szellemi történeti szemléletet. Olyan szélesebb reálisabb alapot kell teremtenie, amelyre az építészet szemlélet támaszkodhat. Meggyőződésem szerint ugyanis a bővülő, fejlődő építészettörténetből egyre határozottabban ki kell alakulnia az építészet-elméletnek (ideológiának); az általános, az egyetemes kérdésekkel, az építészet összes szaktudományágának alapvető, közös problémájával foglalkozó, a legfontosabb elveket tartalmazó tudományagnak. Az építészettörténetre épülő építészet-elméletnek a szaktudomány filozófiájává, világnézetévé kell válnia. Az építészet-elmélet csak úgy fejlődhet, ha jobban összefonódik az ideológia tudományágával. Az építészettörténet az építészet-elmélettől kap elméletet és módszert, az építészettörténet pedig az építészet-elmélet számára a teljes szakmatörténetet nyújtja. A kölcsönhatás biztosíthatná a törvényszerűségek minél pontosabb feltárását, a tudományszak továbbfejlődését.

A vázolt kérdésekkel érzékeltetni próbáltam az építészet-történet-tudomány nehézségeit, az ellentétes szemléletet, a kimutatott nehézségek okait és jellegét, továbbá javaslatokat a problémák megoldására. Meggyőződésem, hogy az építészettörténet összes kérdését alapvetően át kell értékelni.

Feltehetően mindenki egyetért abban, hogy szaktudományunknak szüksége van az egységes szemléletre. De, hogy ez hogyan érhető el és mit is értünk alatta, az már korántsem egyértelmű. Az egységes szemlélet megvalósulása csak helyes szemlélettől várható, vagyis attól, hogy a ma még élesen ellentétes (elhaló polgári és kialakulóban levő szociális) szemlélet nyíltan tár-

sadalmi érdeklődés közben vita-témává válhat, és kialakíthatja az igazabb, mélyebb érvelésű, a gyakorlattal szorosan kapcsolatban álló, helyesebb szemléletet.

*

Összefoglalva: Az építészettörténet-tudomány és a modern gyakorló építészet közötti kapcsolat meglazult. A tudomány-ágban az elhaló polgári és a születő szocialista gondolkodásmód harcol egymással.

Célkitűzés: A modern alkotó módszert és gyakorlatot szolgáló korszerű építészettörténet megteremtése.

Megoldás: Az építészettörténet-elmélet különválasztása egyetemes építészettörténet szaktudományra és építészeti világnézetet adó építészet-elméletre (ideológiára).

Az építészettörténet feladata: Összegyűjteni, csoportosítani, feldolgozni a múlt építészeti és építési anyagát.

Az építészet-ideológia feladata: Az építészet és építéstörténet anyagának elvi általánosítása, a modern építészettudomány számára elmélet és módszer szolgáltatása.

KÁROLY FERENCZY

ÜBER DIE ZEITGEMÄßHEIT DER ARCHITEKTURGESCHICHTE-THEORIE
(Auszug)

Obwohl die Wissenschaft der Geschichte der Architektur immer organisierter und intensiver getrieben wird und Werke in diesem Bereich in immer zunehmender Anzahl erscheinen, sind in den theoretischen Grundlagen dieser Spezialwissenschaft und in ihrer Anschauungsweise die Zeichen einer Krise bemerkbar. Zwischen der Geschichte der Architektur und der Praxis hat sich die Beziehung gelockert. Da die Theorie der Architekturgeschichte weder indirekt noch direkt zur Produktionskraft zu werden vermag, sind ihr Einfluß und ihre Rolle allmählich in Abnahme begriffen.

Die Ursache der Krise kann in der Agonie der bürgerlichen Anschauung und in der diesbezüglichen Unsicherheit der sozialistischen Anschauungsweise gesucht werden. In unserem Zeitalter werden noch zwischen Altem und Neuen, zwischen der traditionellen und der modernen Baukunst anschauungstheoretische Nach- und Vorhutkämpfe geführt. Eine einheitlich-vorherrschende Anschauungsweise hat sich noch nicht entwickelt.

Während die bürgerliche Architekturgeschichte mit dem Erschließen und der Bearbeitung der geschichtlichen Formen der eklektischen Baukunst unmittelbare praktische Hilfe, theoretische Grundlage und methodischen Beistand bot, wurde, nachdem die Epoche der Stile und der »Ismen« abgelaufen ist (die Dekoration ist veraltet geworden und die moderne Architektur hat sich gegen die Vergangenheit gewendet), das unveränderte Weiterleben der bürgerlichen Baukunst zum Anachronismus. Ihre Unzeitgemäßheit wurde in dem Selbstzweck, im vorzeitigen Abschluß der Sammlung und Bewertung des historischen Materials, in der Außerachtlassung der wirtschaftlichen und technischen Faktoren, in der nationalistischen Voreingenommenheit, in der übermäßig starken Betonung der einseitigen human-kulturellen Einstellung, der formalen Stilgruppierung und der Ästhetik der Schönheit usw. erkennbar.

Die Grundlage der Modernisierung der Geschichte der Baukunst besteht in der Erkenntnis der Rolle der modernen Architektur.

Während die Stilbaukunst ein Produkt der Klassengesellschaft ist, steht die moderne Architektur in enger Beziehung mit der Theorie und Praxis der Vorbereitung, Realisierung und Vollendung der neuen klassenlosen Gesellschaft, da die Einheit der technischen und sozialen Bestrebungen der modernen Architektur sowie ihre Entwicklung nur durch die sozialistisch-kommunistische Gesellschaft gesichert werden kann. Wie zwischen dem alten und neuen Gesellschaftssystem, so ist auch zwischen der traditionellen und modernen Baukunst nicht die Identität sondern der Unterschied das Entscheidende (gegenüber dem statischen Charakter die dynamische, dem mechanischen gegenüber

die organische und der einseitig human-kulturellen Einstellung gegenüber die reale zivilisatorische usw. Stellungnahme).

Die Geschichte der Baukunst kann nur in jenem Fall zeitgemäß gehalten werden, wenn sie die Vergangenheit der Architektur aus dem wissenschaftlichen Gesichtspunkt der modernen Baukunst erschließt und bearbeitet, wenn sie ihrem Wissensmaterial einen stofflichen und internationalen Charakter verleiht. Die »Materialisation« des Wissensstoffes würde unter Anderem die Sammlung und Bearbeitung der technischen Geschichte der Architektur, des traditionellen Materials der technischen Fachgegenstände, d. h. die Amalgamierung der Baugeschichte und der Architekturgeschichte bedeuten. Andererseits würde die Internationalisierung des Wissensstoffes die Hervorhebung der internationalen Resultaten, der universellen Züge und der Architektur der Welt, verlangen.

Das durch die zeitgemäße Architekturgeschichte gesammelte, geordnete und bewertete Material dürfte nicht unmittelbar, sondern nur durch eine neue Wissenschaft mit der Praxis in Beziehung gebracht werden.

Diese neue Wissenschaft sollte eine prinzipielle Verallgemeinerung der Bau- und Architekturgeschichte, und eine Zusammenfassung der Architekturgeschichte und der dialektisch-materialistischen Weltanschauung bezwecken. So würde sie der architekturellen Anschauung Baukunst-Ideologie, architektonisches Weltbild bieten, für die Fachgegenstände der Architektur aber Theorie und Methodik liefern.